

MANZINGER KRISZTIÁN

Az ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában?

A kérdésfeltevés első pillantásra különösnek tűnik, hiszen a keleti kereszténység közismerten nem a magyarság vallása. Hogyan merülhet fel mégis egy ilyen intézménynek a magyarság „éridekében” történő felhasználása? A válasz abban a – maitól eltérő – helyzetben rejlik, amely a dualizmus, illetve második világháború időszakában fennállt: az országban élő ortodoxok jelentős számában, illetve a magyar kormányzat nemzetiségi politikájában. A jelen dolgozat egyrészt a kérdésfeltevést lehetővé tévő helyzet, másrészt a vonatkozó magyar nemzetpolitikai célok felvázolását kísérel meg, végül pedig bemutatja azt, hogy miért nem vezetett, vezethetett sikerre a próbálkozás a magyarországi románok vonatkozásában.¹

Az ortodox egyház autokefalitása

Mindenekelőtt szükséges röviden elemezni a görögkeleti (ortodox)² egyház jelentőségét az egyes társadalmak életében. Hagyományosan

¹ A kép árnyalását jelentené a görög katolikus egyház történetének párhuzamos feldolgozása, főleg mert az utóbbi esetében a nem magyar indíttatásra, sőt kifejezetten a magyarság ellen létrehozott intézmény – a görög katolikus egyház – amellet, hogy hozzájárult a modern román nemzettudat kialakulásához és fejlődéséhez, sokáig a magyar államon belül kereste a megegyezés és a románság emancipálásának lehetőségét, sőt egyes területeken komoly asszimilációs sikereket adott a magyar nemzetnek. A dolgozat keretei azonban az összehasonlítást, de már a szükségesnél nagyobb mértékű kitekintést sem teszik lehetővé.

² Az ortodox (am. igaz hit) és a görögkeleti szavakat a dolgozatban szinonimaként használjuk, az utóbbi speciálisan magyar elnevezést Ferenc József 1864-es

erősek az olyan nézetek, mint hogy a keleti kereszténység hívei szorosan kötődnek vallásukhoz, illetve, hogy ez a nemzet és a vallás összefonódásával magyarázható. Egy vélemény szerint az ortodox egyház „a román nép szülője (...) [, amely] évszázadok óta keretet ad nemzeti életéhez.”³ Mások szerint „az ortodox egyház önmagában garantálta, hogy a románság fennmaradjon.”⁴ Egy újabb vélemény szerint az ortodoxia az „a keret, amelyen belül a románok összetartozása kifejezésre és öntudatos megnyilatkozásra jut”.⁵ A kérdés jogosan merülhet fel: hogyan kapcsolódhat ennyire erősen össze a vallás és a nemzet, hogyan láthatja egy nemzet saját megmaradásának kulcsát ennyire egy egyházban?

Az ortodox egyházak vonatkozásában a kulcsszó az autokefalitás („saját fejű”). Az autokefalitás meglehetősen leszűkítve azt jelenti, hogy a görögkeleti egyházak felett nem áll a római pápához hasonló egyházfő, így az egyes egyházszervezetek meglehetősen önállósággal bírnak belső ügyeikben.⁶ „Az egyház feje maga Jézus Krisztus”, akinek „nincs szüksége teljhatalmú földi helytartóra”.⁷ Az autokefalitás az egyházi élet három legfontosabb területén, az oktatásban, a hitéletben és az egyházi igazságszolgáltatásban az irányítás teljes – nemzeti jellegű – szabadságát jelenti, amely feladatokat minden autokefál ortodox egyház saját színódusa révén lát el.⁸ Az ortodox egyházak között mégis megbonthatatlan dogmatikai egység áll fenn, ugyanis alapvető hitéleti kérdésekben csak az egyetemes zsinat dönthet, amely utoljára a 9. században ült össze és ülése a közeljövőben sem várható. Ez lehetetlenné teszi – még az egymástól való nagyfokú önállóság ellenére is – az ortodox egyházak dogmatikai eltávolodását.

rendelete honosította meg. Prodán János: *Az államfő legfelsőbb felügyeleti joga a magyarországi görögkeleti egyházban*, Budapest 1941, p. 3.

- 3 Roman Ciorogariu nagyváradi román püspök szavait idézi Ardeleanu N. Russu (szerk.): *Biserica noastră și cultele minoritare – Marea discuție parlamentară în jurul legei cultelor*, București 1928, p. 37.
- 4 Nicolae Firu: *Monografia bisericii Sfântei Adormiri din Oradea*, Oradea 1934, pp. 15–16.
- 5 I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1695–1792*, Csíkszereda 1998, Pro Print, p. 67.
- 6 A Konstantinápolyi Patriarcha, akinek jogkörébe tartozik többek között az ortodox egyházszervezetek önállóságának, autokefalitásának elismerése, csak *primus inter pares*, nem tekinthető olyan egyházfőnek, mint a római pápa a katolikus egyházban.
- 7 Berki Feriz: *Az el nem ásott talentum*, Budapest 1985, Magyar Orthodox Adminisztratúra, pp. 318–319.
- 8 Prof. Constantin Galeriu: *Autocefalie și ortodoxie. Aspecte ecleziologice*. In: *Centenarul autocefaliei bisericii ortodoxe române*, București 1987, pp. 202–206.

Az ortodox egyházakra jellemző a világi szervezetrendszerhez való nagyfokú igazodás: kezdetben az egyházi kerületek a római közigazgatás területi egységei alapján szerveződtek, a székhelyeik pedig a világi közigazgatási székhelyek fontossága alapján lettek kijelölve. Így alakult ki az ortodox egyházak közötti hierarchia is, illetve a Konstantinápolyban, a Kelet-Római Birodalom fővárosában székelő egyházfő elsősége az egyenlők – valamennyi egyházfő – között. Az állami és egyházi hatalom összefonódása miatt az államfő fontos szerepet játszott kezdetől az ortodox egyházak életében. A római kortól erős törekvés volt, hogy egy politikai egységen (provincián, később államon) belül csak egy ortodox egyház létezzen, illetve hogy annak határa pontosan megegyezzen a politikai egység határaival⁹, mert az államfő szerepköre egyéb esetben komoly szuverenitással kapcsolatos problémákat okozhat.¹⁰ Az államfői befolyás csak a török korban, a szultánok beavatkozási törekvéseinek akadályozása érdekében, az egyház önvédelmi reflexe miatt kezdett csökkenni.

Mivel az ortodox vallás egyik alaptétele a „MenjeteK és tanítások minden népet!” (Máté 28,19) Krisztusi tanítás, a nemzeti nyelv központi szereppel bír. A középkorban még jellemző volt a vegyes egyház – például a bolgár-román ortodox tyrnovói patriarchatus (1265–1394) amelynek hatására a románok sokáig a szláv nyelvet használták a hitéletben. Később a török kor idején – a szultáni és általában a muzulmán nyomás miatt – az egyház hangsúlyosan az etnokulturális közösség felé fordult. Ez összekapcsolódott a nyugat-európai felvilágosodással, illetve a Balkán-félszigeten létrejövő, önmagukat nemzetinek deklaráló államok kialakulásával és együttesen nemzeti jellegű ortodox egyházak létrejöttét eredményezte. E folyamat során vált az ortodox egyházak egyik legfontosabb céljává a nemzetiség védelme, amely párhuzamosan a 19. századra az állam jellegének és szerepének ártértelmezésével a nemzet, az állam és az egyház szerves összefonódására vezetett.¹¹ Az általános szabály alól egy kivétel volt, Magyarország, ahol a nemzeti érzés tömegélményé

⁹ Kérészy Zoltán: *Újabb egyházrendezési feladatok Magyarországon*, Budapest 1941, pp. 9–10., ill. Reiner Zsigmond: *A keleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése*, Budapest 1907, Franklin Társulat, pp. 13–20.

¹⁰ Erről ld. bővebben: Berki Feriz: *Az 1868: IX. t.c. kánonjogi megvilágításban*, Budapest 1944, pp. 15–16.

¹¹ Prodán János: *i.m.* p. 8.

válása¹² hasonló a hatást ért el az ortodox egyházban, csak éppen az állammal *szembeni* magatartás irányában.

Az ortodoxia hagyományai a középkori Magyarországon

A honfoglaló magyarság vándorlása során kapcsolatba került a kereszténységgel, a letelepedést követően pedig eleinte Bizánc, később Róma fennhatósága alatti területekről érkeztek hittérítők, így mindkét rítus jelen volt az országban. Az, hogy az Árpád-korban a görögkeleti vallás elterjedt volt a magyarság között, kétségtelen: több görög szerzetartású kolostor is létezett akkor Magyarországon, még a Dunántúlon is. Egy 1133-as és egy 1198-as oklevél nős papokról rendelkezett, akik értelemszerűen nem lehettek római katolikusok.¹³ Okkal feltételezhető, hogy tömeges ortodox jelenléttel számolhatunk ebben az időben, sőt talán még Hunyadi Mátyás idejében is.¹⁴ Egyes feltételezések szerint – ekkor a magyar történetírás nem számol román jelenléttel Erdélyben – az erdélyi magyar népesség tekintélyes része a keleti kereszténység híve lett (maradt) az egyházszakadást követően.¹⁵

Az Árpád-kori magyar jellegű ortodoxia kontinuitását azonban nem lehet a pusztá feltételezésnél biztosabban valószínűsíteni, a leginkább elfogadott vélemény az, hogy a mai magyar nyelvű görögkeleti hagyományok gyökerei a 15. századnál régebbre nem nyúlnak vissza.¹⁶ Ebben az időszakban – legkésőbb a 13. századtól kezdve – kétségkívül jelen vannak az országban a bizánci egyházszervezethez kötődő egyre számosabb román tömegek, később pedig megjelennek a szerbek is az ország déli, Al-Duna menti területein, illetve az Alföldön.¹⁷

¹² Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, Bukarest-Kolozsvár 1997, Kriterion, p. 7.

¹³ A kérdéstről ld. részletesen Imrényi Tibor (szerk.): *Magyarság és ortodoxia – Ezer esztendő*, Miskolc 2000, Magyar Ortodox Egyházmegye – Miskolci Ortodox Múzeumért Alapítvány, pp. 97–104.

¹⁴ Németh Th. István: *A keleti keresztény egyház a fajmagyarok között az őshazától napjainkig*, Budapest 1939, p. 2.

¹⁵ Vannak tézisek, amely szerint a székelyek például teljes egészükben keleti keresztényé keresztelkedtek meg, ld. Reiner Zsigmond: *i.m.* p. 33.

¹⁶ Sasvári László: *Keleti keresztények Magyarországon*, h. n. 2005, Kairosz Könyvkiadó, p. 14.

¹⁷ Az oklevelek 1300-ig Kelet-Magyarországon és Erdélyben közel 1000, nagyrészt magyar, kisebb részt szász falut említenek, amelyek közül mindössze egynek volt

Az ortodoxia ekkor háttérbe szorított: egyes királyok kifejezetten ellenségesen viszonyultak az ortodox valláshoz, az ellen minden eszközzel felléptek, mert abban a külföldi befolyás megjelenésének eszközét látták.¹⁸ A magyar uralkodók számára elsődleges fontosságú volt főként biztonsági szempontok – egyrészt a Havasalfölddel szemben fekvő országhatárok védelme, másrészt Bizánc hűbérúri törekvéseinek akadályozása – miatt az ortodoxia gyengítése.¹⁹ Ez vezetett oda, hogy – szintén a befolyás kialakulását megelőzendő – nem kerülhetett sor ebben az időben ortodox egyházszervezet létrehozására, függetlenül attól, hogy voltak-e jelentős számban hívek.²⁰

Az ortodoxia szerepe a magyarországi és erdélyi románság történelmében a 18. század végéig

A mohácsi vést (1526) követően három részre szakadt ország keleti harmadában, az Erdélyi Fejedelemségben, már tömegesen éltek románok, akik akkor – kivéve a katolikus vallásra áttért kenézeket, nemeseket – ortodox vallásúak voltak. Az erdélyi ortodox egyház létének első írásos emlékei Gyulafehérvárhoz és az 1377-es évhez kötődnek. A szervezetre vonatkozó adatok a későbbiekben is fellelhetők (1580, 1641, 1648, 1651, 1689), sőt, az 1580-as Bátori Kristóf erdélyi fejedelem által kiadmányozott dokumentum *Egész Erdély és a (Nagy)Várad Területek Metropolitájáról* ír.²¹

román neve (Oláhtelek-Tohán), további ötben pedig bizonyított a román népesség jelenléte, de ezek magyar nevű települések. Köpeczy Béla (főszerk.): *Erdély története I., A kezdetektől 1606-ig*, Budapest 1986, Akadémiai Kiadó, p. 318.

¹⁸ Ennek jelentős mértékben honvédelmi okai voltak, a katolicizálási kényszert emiatt elsősorban a dél-erdélyi területeken alkalmazták. *Uo.* p. 346.

¹⁹ A magyarbarátnak tekintett Mangra Vazul nagyszombeni ortodox püspök (1916–1918) arról ír, hogy bár a magyar egyház a keleti vallás szellemének hatása alatt fogantatott, amikor az Szent István idejében mégis a római pápa fönnhatósága alá került, Bizánc az országra vonatkozó igényét az Ungro-Vlahiai (havasalföldi) egyháztartomány megszervezésével fejezte ki. Erre – és a meglévő egyházi kapcsolatokra – vezethetőek vissza azok a későbbi évszázadokban kötött megállapodások, amelyekkel az erdélyi fejedelmek elismerték a havasalföldi metropolita fönnhatóságát az erdélyi ortodox egyházszervezet felett, illetve az, hogy az erdélyi püspökök tőle kapták a felszentelést. Mangra Vazul: *Magyarok és románok*, Nagyszomben 1918, pp. 21–22.

²⁰ Németh Th. István: *i.m.* p. 5.

²¹ Pope'a Nicolau: *Vechi'a Metropolia ortodosa romana a Transilvaniei, suprimerea si restaurarea ei*, Sabiniu 1870, pp. 5–6.

Más források szerint a metropolita fennhatósága Magyarország valamennyi ortodox hívójére kiterjedt, így egyes szerzők különböző időszakokban említik Máramarost, Felső-Magyarországot, illetve Munkács vidékét is.²²

A protestáns erdélyi fejedelmek (például I. Rákóczi György, Rákóczi Zsigmond, Bethlen Gábor) egyes korábbi próbálkozásokat²³ követően megpróbálták a románokat a református vallásra áttéríteni, kevés sikerrel.²⁴ Ebben az időszakban az áttérés a vallási egység megteremtését szolgálta, a nyelvi egység nem volt célkitűzés, ezt mutatja az is, hogy az erdélyi fejedelmek adták ki az első román nyelvű Biblia-fordításokat (Szászváros 1582, az Ószövetség).²⁵ Az ortodox egyház helyzete végig a korszakban meglehetősen bizonytalan volt: 1595-ben Erdély és Havasalföld viszonyának átmeneti rendezésekor az erdélyi román egyházat a havasalföldi metropolita fennhatósága alá rendelték, viszont 1643-ban – amikor II. Rákóczi György elrendeli a román nyelv egyházi használatát – már az erdélyi református szuperintendens felügyelete alatt állt.²⁶

Az említett vallási egységet célzó törekvések azzal a hatással jártak, hogy a havasalföldi és moldvai román papság a 17. század közepén fokozatosan elmozdult a görögkeleti vallás megújítása felé, illetve még szorosabba fűzte kapcsolatait az erdélyi hívőkkel. Az összefonódás világi vonalon is erősödött: főként a havasalföldi fejedelmek adományoztak birtokokat az erdélyi egyházközségeknek, valamint járultak hozzá templomok, kolostorok építéséhez és az egyházszervezet fenntartásához.²⁷

Mivel 1698–1700 között a gyulafehérvári ortodox román metropolita összes püspökeivel együtt áttért az unióra – vagyis görög katolikussá

²² Popea Nicolau: *i.m.* p. 33. Az erdélyi ortodox egyház története kapcsán Popea régebbi időkre vezeti vissza annak keletkezését, véleményünk szerint azonban ennek az ellentétnek a feloldása a dolgozat szempontjából nem szükséges. *I.m.* pp 34–51.

²³ Révész Imre: *Reformáció az erdélyi oláhok között*, Debrecen 1938, Debreceni Székely Társaság, pp. 7–9.

²⁴ Ld. például Makkai Sándor: *Magyar-román közös múlt*, h.n. 1989, Hét Torony Kiadó, VI. fejezet. Révész Imre szerint a kísérlet eleve kudarcra volt ítélve vallási oldalról, mert a protestáns vallások – bár Rómával szemben határozták meg magukat – mégis sokkal közelebb álltak a *gondolkodásmód* tekintetében a nyugati kereszténységhez, mint a keletihez. *I.m.* pp 3–7.

²⁵ Ennek következménye lett az, hogy az erdélyi ortodox egyházszervezetbe előbb vezették be a román nyelvet a szláv helyett, mint a Kárpátokon túl. Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Kolozsvár 1944, p. 422.

²⁶ Makkai Sándor: *i.m.* p. 98., ill. p. 110.

²⁷ Mangra Vazul: *i.m.* pp. 18–20.

vált – hosszú ideig nem létezett hivatalosan az erdélyi (román) ortodox egyház, a megmaradt hívek a karlócai szerb egyházhoz csatlakoztak – amely 1710-ben függetlenedett az ipeki (ma Peja – Peć, Koszovó) pátriárkától – és a szerbek részére biztosított vallásszabadságot élvezték, csakúgy, mint a magyarországi románok.²⁸ A bekövetkezett helyzet megfelelt a Habsburg monarchiának, hiszen egy, a Havasalföldön székelő ortodox püspökhöz kötődő erdélyi ortodox román egyházszervezet elfogadhatatlan volt Bécsnek egyrészt a birodalmon kívüli függő viszony, másrészt – az ortodoxia révén – a fenyegetően emelkedő Oroszország számára a belső viszonyok „alakítására” és a monarchia gyengítésére biztosított lehetőség miatt.²⁹ Az erdélyi egyházmegye így csak hosszú évtizedek küzdelme után, 1762-ben alakult újjá a Brassó–Bolgárszeg székhellyel, majd 1783-ban – II. József uralkodása idején – vált igazán működővé és átköltözött a kormányzóság székhelye, Nagyszeben mellé, Resinárba.³⁰

A létrejött ortodox egyházszervezet az első évtizedekben meglehetősen nehézkesen működött, egyrészt Bécs akadályozó munkája, másrészt a kinevezett vezetők hozzáállása, vagy egyenesen a püspök hiánya miatt.³¹ Jelentős változás következett be II. József uralkodása idején, előbb az 1781-es türelmi rendelet kibocsátásával, majd az 1768 óta üresen álló ortodox püspöki székre új, továbbra is a karlócai metropolita alá rendelt egyházfő kinevezésével. Ezek az intézkedések bizonyos elismert státust garantáltak az erdélyi ortodoxoknak. Ugyanebben az időszakban a felvilágosult abszolutizmus jegyében megkezdődött az ortodox vidékeken is a népiskolák kiépítése. A legnagyobb jelentőségű tényező azonban talán mégis az uralkodó nyelvpolitikája volt, amely az addig nyelvére, annak hivatalos használatára nem annyira kényes románságban – csakúgy, mint a magyarországi esetében történt – felébresztette az igényt.

²⁸ Berki Feriz: *A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése*, Budapest 1942, p. 71.

²⁹ Ez alól kivétel az 1718–1739 közötti időszak volt, amikor a brassói és fogarasi ortodoxok a râmnicu vâlcea-i püspök joghatósága alá tartoztak. Mircea Păcurariu: *Istoria bisericii ortodoxe române*, București 2006, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, pp. 284–285.

³⁰ A nagyszebeni görögkeleti román főegyházmegye történetéről ld. részletesebben Veritas: *A magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése*, Budapest 1908, Uránia, pp. 99–108. Érdemes megjegyezni továbbá, hogy a magyarországi és erdélyi románság tekintélyes része idegenkedett a latin szertartástól és elsősorban Dél-Erdélyben megmaradt ortodox hiten, miként az az 1733-as és 1761-es népesség-összeírásokból is kitűnik.

³¹ I. Tóth Zoltán: *i.m.* pp. 227–228.

A két román nyelvű egyház – az ortodox, illetve a görög katolikus – az újkor hajnalára a román nemzeti érzés bölcsőjévé vált.³² A görögkeleti egyház vonatkozásában ez inkább volt igaz a helyi lelkészekre, mint magára az egyházszerkezetre, mert ekkor még a karlócai szerb egyházfő látta el a legfelsőbb egyházi hatalmat a román hívek és lelkészek felett is. Az 1690-es nagy szerb menekülés után felállított karlócai egyházmege az erdélyi ortodox metropolita görög katolikussá válását, és az egyházszerkezet megszűnését követően valamennyi magyarországi ortodoxot egy egyházszerkezetben fogta át. Ezzel szemben az erdélyi görög katolikus egyház egyértelműen a románsághoz kötődött és a vallási unió révén – román identitásuk megőrzése, sőt megerősítése mellett – lehetővé tette a felnövekvő generációnak, hogy a katolikus könyvtárak tudásához hozzáférjenek. Ez az oka annak, hogy az erdélyi román nemzeti ébredés nagy alakjai a jezsuita, piarista, illetve református iskolákban tanult román ifjak.

Az ortodox megtűnjást előmozdította a görög katolikus egyház fejlődése: az 1701-es ún. II. Diploma Leopoldium jelentős jogokat biztosított a Rómához csatlakozott egyházszerkezetnek, illetve a harmadik pontja az által, hogy az egyháziak mellett a világiakat és a közrendieket is hozzászámolta a katolikus rendhez, megteremtette (volna) a románság politikai testét a monarchiában, amelynek a letéteményese így a görög katolikus román egyház lett (volna).³³ Ez a rendelkezés összekapcsolódva a *kontinuitás* révén megőrzött, a humanista korból ismert, de akkor nagy népszerűséget nem szerzett római leszármazástudattal, a görög katolikus egyházi értelmiség nemzeti egyenjogúsítást követelő törekvéseinek

³² Ennek oka leginkább abban lehet fel, hogy a középkorban a románság nemesei, a kenézek, a magyarsághoz asszimilálódtak mind nyelvi, mind vallási (római katolikus) szempontból. Ez a folyamat az Erdélyi Fejedelemség időszakában is folytatódott, így az 1690-es Habsburg hatalomátvétel idején Erdélyben kis túlzással nem létezett más román, mint jobbágy – még a papjaik is jobbágyok voltak. A kulturális felemelkedés Bécsnek a magyar rendek visszaszorítására irányuló politikájá során létrehozott görög katolikus egyház útján nyílt meg, amely a román nyelv és identitás megőrzését lehetővé tette. Erre vezethető vissza, hogy az egyház képviselői megalkothatták a modern román nemzettudat alappilléreit. A hatásuk pedig begyűrűzött a világi román értelmiség, a határőrvidékek román elitjei, illetve az ortodox papság köreibe, majd a széles tömegekhez is eljutott.

³³ Ez a törekvés az erdélyi rendek ellenállásán és azon a tényen, hogy a közrendiek ebben a társadalomfejlődési időszakban nem számítottak a *rendek* részévé, megfeneklett, így a románság – sem a papság, még kevésbé a köznép – nem vált Erdély nyegedik nemzetévé. A kérdésről bővebben I. Tóth Zoltán: *i. m.*, pp 40–47.

a hivatkozási alapja lett.³⁴ Politikai célra a kontinuitás elvét először Inochentiu Klein (Klein Ince) görög katolikus püspök (1729–1751) használta, aki a Traianustól eredeztetett több ezer éves román nép történetében a Rómával kötött vallási uniót pillanatnyi állapotnak látta, politikai szempontból az egységes erdélyi román nemzethez tartozást pedig fontosabbnak tartotta, mint az ortodox-görög katolikus elkülönülést.³⁵ Ezt mutatja az is, hogy 1744. július 6-án Balázsfalvára olyan „román nemzeti tanácsot” hívott össze, amelyen a görög katolikusok, a nemesek és a jobbágyok mellett az ortodoxok is részt vesznek.³⁶

Utódai – elsősorban Petru Pavel Aron (1752–1764), Atanasie Rednic (1765–1772) és Grigore Maior (1773–1782) püspökök – azonban küzdelmet folytattak az ortodoxok ellen, igen kevés sikerrel. A román nép tagjaiban meglévő mély meggyőződés az ortodoxia iránt jelentősen befolyásolta ezt, az erdélyi ortodox püspökség (1762) megszervezése pedig intézményesen is elzárta a vallások feletti román politikai egység – Klein által tervezett megvalósításának – lehetőségét. Mindezekkel együtt az ortodox egyház rugalmatlanabbként nehezebben változott, az első papi szemináriumai csak 1811–12-ben nyíltak meg Nagyszebenben, illetve Aradon és Versecen, és a papság csak mintegy 100 év múlva, az 1860-as évekre, Şaguna püspök idejében érte utol műveltségében az unitus papságot.³⁷ Ennek ellenére az ortodox papok természetesen erős befolyása mellett az iskolát végzett ortodoxok lettek a későbbiekben azok, akik a görög katolikus egyházban kimunkált tanokat eljuttatták a tömegekhez, így járulva hozzá a románság nemzeti öntudatra ébredéséhez.³⁸

A szociális célkitűzésű 1784-es érchegységi Horia-féle lázadás jelentős állomása a román nemzetfejlődésnek, a társadalmi igazságtalanságok ellen fellázadt jobbágyok az urakat, „a magyarokat” ölik és templomaikat

³⁴ U.o.: pp. 48–54.

³⁵ U.o.: pp. 88–97. Lényeges kiemelni, hogy a püspök fejében az erdélyi román nemzet még elkülönült politikai tömeg a Kárpátokon túl élő románságtól, amely saját boldogulását Erdélyen belül, a másik három nemzet (magyar, székely, szász) mellett keresi.

³⁶ Mircea Păcurariu: *I.m.* p. 260.

³⁷ Bíró Sándor: *Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX században*, in: *Magyarok és románok II. kötet* (szerk.: Deér József és Gáldi János), Budapest 1943, Athenaeum, pp. 128–129.

³⁸ I. Tóth Zoltán egy 1760-as Hunyad megyei esetet idéz, amikor a román kérelmezők jogaik követelését már nem népi sérelmekre, hanem a magyarokkal szembeni számbeli többségükre és régebbi megtelepedésükre alapozzák. *I.m.* p. 259.

pusztítják, az életben maradtakat pedig erőszakkal *görögkeletivé* keresztelik, így *románokká* teszik. Ebben a lázadásban az alsóbb ortodox papság szerepe, amely még nem egyenlő azzal a nemzeti érdekvédő szereppel, mint a későbbiekben, arra vezethető vissza, hogy az alacsony műveltségű nép ösztönösen vezetőjeként tekint a közösségek pópáira, ők pedig vállalják a szerepet.³⁹ Az ortodoxoknál a vallás-domináns *néptudatot* az etnikumközpontú *nemzettudat* a *Supplex Libellus Valachorum* (1791) előkészítésének időszakában kezdi felváltani, mintegy görög katolikus kezdeményezésre.⁴⁰ A görög katolikus hatás annak is eredménye, hogy a felvilágosodás az unitusokban is felébresztette az ősi, nemzeti vallás, az ortodoxia központiségének érzését. A második, szintén a románság számára jogokat követelő, kiegészített *Supplex Libellus Valachorumot* (1792) már a vallási megosztottság feletti nemzeti egység jegyében együtt adják be a bécsi Államtanácsnak a balázsfalvi (román) görög katolikus és a resinár-nagyszebeni (szerb nemzetiségű) ortodox püspök.⁴¹

Az ortodox egyház kapcsán még egy fontos tényezőt érdemes megemlíteni: az megőrizte élő – de mint láttuk, nem intézményes – kapcsolatot a Kárpátokon túli ortodox románokkal, és az általuk lakott fejedelemségek egyházi és világi vezető rétegeivel. Ezek a tények együttesen arra vezettek, hogy mind a világi, mind az egyházi román értelmiség nagy része, majd a tömegek is, élénken érdeklődtek a Kárpátokon túli román testvérek világa iránt, sőt kölcsönösen erős szolidaritást éreztek. Emellett kapcsolatban álltak az orosz ortodox egyházzal és az orosz uralkodókkal is, ami erősen aggasztotta Bécset, különösen, hogy az orosz követ több esetben aktívan is fellépett az erdélyi román ortodoxok érdekében.

Az ortodox egyháznak a magyarországi és főként az erdélyi románok életében játszott szerepének vázlatos áttekintése után érdemes röviden összefoglalni a dolgozat szempontjából leglényegesebb vonásokat.

³⁹ Érdemes megemlíteni, hogy maga a frissen kinevezett ortodox püspök és általában a román értelmiség, a felsőbb papság – ortodox és unitus is – a feszültség oldását sürgették és nem támogatták a felkelést. I. Tóth Zoltán: *i.m.* p. 286.

⁴⁰ Ebben a folyamatban az erdélyi triász egyik tagjának, Samuil Micu-Kleinnek a szerepe elvülhetetlen.

⁴¹ A kérvények már részben túlmennek a korábbi évtizedek rendi egyenjogúsítást követelő beadványain, a románság negyedik nemzetként elismerésén túl többek között a román nyelv elismerését és használatának hivatalos engedélyezését, a román többségű területek román elnevezésének hivatalossá tételét, valamint a román papság – unitus és ortodox is! – más felekezetű papokkal egyenjogúvá nyilvánítását kéri.

Az egyház ezekben az időkben rendkívül fontos volt intézményi szempontból, mert az 1791. évi XXVII. tc. biztosította a görögkeleti alapítványokra, tanulmányi rendszerre, az ifjúság nevelésére vonatkozó jogszabályok érvényben maradását, vagyis, hogy autonóm, önálló módon intézhessék egyházi és nevelési ügyeiket. Kiemelkedő a 1791. évi LX. tc. jelentősége is, mert elismerte a görögkeleti egyházat, mint hazai vallási intézményt.⁴² Mint láttuk, ekkor csak egyetlen ortodox egyházszervezet volt Magyarországon, a karlócai székhelyű szerb, ezért *szerb nemzeti* intézményről beszélünk, attól függetlenül, hogy a hívek többsége román nemzetiségű volt. Ez az ellentmondás, továbbá az ortodox egyházak dolgozat elején jelzett nemzeti szerepének kialakulása és a román nemzeti ébredés lett az oka a későbbi elválásnak.

A szerb és román görögkeleti egyházak különválasztása

A nemzeti eszme erősödésével egyidejűleg a román ortodox klérus egyre fontosabbnak tartotta a szerbektől való függetlenedést és a saját egyházszervezet létrehozását.⁴³ Ez a törekvés 1848-ban – elsősorban a Bánságban – fegyveres összeütközést okozott a két nép között. Habár a forradalmi magyar kormány idején volt akarat erre a különválasztásra – például az 1848. évi XX. tc-kel szabályozták a görögkeleti egyházat, illetve az 1849. július 28-i nemzetiségi törvénynek 4 szakasza is foglalkozott velük – az csak I. Ferenc József császár 1864. december 24-i páténséivel történt meg, akkor még csak az erdélyi területekre vonatkozóan.⁴⁴ Fél évvel később, 1865. júliusában jöttek létre a karánsebesi és az aradi román püspökségek, amelyek joghatósága a magyarországi (bánati és tiszántúli) román ortodoxokra terjedt ki, és amelyeket Nagyszeben alá rendeltek. Ezzel vált befejezetté a szerbek és a románok egyházszervezeteinek

⁴² Hévízi Józsa: *Autonómiatípusok Magyarországon és Európában*, Budapest 2001, Püski, p. 33.

⁴³ Ez egyezett a romániai vezetők törekvéseivel is, így Klapka György az Alexandru Ioan Cuza-val 1861. január 8-án kötött szerződésben arra kényszerült, hogy a fejedelem támogatásáért cserébe hatalomátvétele esetére megígérje a magyarországi és erdélyi románok egyházi önkormányzatát. Mangra Vazul: *i.m.* pp. 15–16.

⁴⁴ A történelmi Erdély a dualizmuskori Magyarország 15 megyéjét jelentette 1876–1920 között: Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely.

az elkülönítése.⁴⁵ Az elválás nemzeti alapon történt: valamennyi tisztán románokból álló egyházközséget a román egyházszervezet alá rendelték, a szerbek, illetve a vegyések maradtak a szerb struktúrában. Az utóbbiak sorsáról, amennyiben át kívántak menni a román egyházba, egy vegyes bizottság döntött.⁴⁶ A különválást, *de iure*, az Országgyűlés által becikkelyezett 1868. évi IX. tc. tette véglegessé. Célszerű magát a parlamenti vitát és a törvényt is egy pár szóval bemutatni.

Az ortodox egyház jelentőségére kisebbségi szempontból az elhangzott érvekből következtethetünk. Dimitrievics Milos szerb képviselő kijelentette, hogy „*a keleti orthodox egyház sajátos jelleme az, hogy homogen nemzeti elemekből alakulva saját vallási és nemzeti lételét csak is vallási és nemzeti institutiókkal kívánja biztosítani.*”⁴⁷ Papp Zsigmond (Sigismond Pop) román képviselő arra hívta fel a figyelmet, hogy mivel a szerb ortodox egyház nemzeti egyházként lett elismerve, az egyenlőség alapján a románokat is nemzetinek kell tekinteni.⁴⁸ Ennek rendkívül nagy jelentősége van: nem kizárólagosan vallási, hanem nemzeti önkormányzatról és intézményrendszeréről beszéltek tehát, amelynek kánonjogi jogosságát többen vitatták.⁴⁹ A törvény felsőházi vitája során szintén szóba került az egyházak nemzeti jellege. Andrei Şaguna nagyszebeni püspök (1864–1873) vitatta az egyházszervezés nemzeti jellegét, mondván a különválás oka az egyházmegye túl nagy földrajzi kiterjedésében lelhető fel.⁵⁰ Ezzel szemben Nicolae Popea (Nicolau Pope’a) későbbi karánsebesi ortodox püspök (1889–1908) az 1864-es császári pátenst a román egyház másfél százados idegen vezetésből fakadó szenvedés alóli – vagyis nemzeti – felszabadulásnak nevezi.⁵¹

A nemzeti alapú elválás értelemszerűen felvetette a – sokkal kisebb számban, de jelen lévő – nem szerb és nem román hívek helyzetének vala-

⁴⁵ Nicolau Pope’a: *i.m.* pp. 323–327. Ezek a magyarországi és erdélyi püspökségek értelemszerűen 1919-ig nem voltak közjogi viszonyban az 1885-ben önállósodott romániai román ortodox egyházzal.

⁴⁶ A folyamatot bemutatja Maniu Aurél képviselő. Képviselőházi Napló (a továbbiakban KN)-1865 (1865-VII-213)

⁴⁷ KN-1865 (1865-VII-169)

⁴⁸ KN-1865 (1865-VII-203) A szerb görögkeleti egyházat először az 1690-es császári pátenst ismerte el nemzeti intézményként.

⁴⁹ Pl. Kérészy Zoltán: *i.m.* p. 10.

⁵⁰ A vita során elhangzott érveit tételesen cáfolja Berki Feriz: *Az 1868: t.c. ...* pp. 40–45.

⁵¹ Nicolau Pope’a: *i.m.* pp. 330–337.

miféle kezelését is. Erre tekintettel terjesztett be egy új szakaszra vonatkozó módosító indítványt a törvényhez br. Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter, amely a későbbi törvény dolgozatunk szempontjából fontos 9. § szakaszát képezte. A törvénytervezet vitája során egyrészt Nyáry Pál képviselő, másrészt a pesti, szentesi és kecskeméti magyar nyelvű – görög származású⁵² – ortodox hívek olyan módosítást javasoltak, amely számukra is az egyházi autonómia, vagyis görög nyelvű – de legfőképpen a nem szerb és nem román szellemiségű – ortodox egyházszervezet létrehozásának lehetőségét biztosította volna. Kezdeményezésüket a miniszter azzal utasította el, hogy „nem létező viszonyokhoz törvényt csinálni (...) nem tartom szükségesnek, mert (...) később a görögök is elválhatnak a szerbektől”.⁵³ Az elfogadott törvény tehát nem engedte a további szétválást, mindössze arról rendelkezett, hogy a más nyelvű hívek ezután is megmaradnak azon jogaikban és vagyonukban, amelyek őket korábban is megillették.⁵⁴

Az 1868. évi IX. tc. alapján a nagyszebeni román metropolita hívei is jogosultságot nyertek egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket önállóan intézni. Az 1868. augusztus 14-i kongresszuson elfogadott – és az uralkodó által 1869-ben jóváhagyott – szabályzatuk értelmében a hivatalos nyelvükké minden egyházi, iskolai és alapítványi ügyükben a románt nyilvánították.⁵⁵ A szabályzat 175. § szakasza értelmében a vallásoktatás is román nyelven folytathatták.⁵⁶ A nyelv

⁵² A „görög” összefoglaló kategória, ide tartoztak valamennyi szörványban élő, görög nyelvet használó egyházközségek. Ők nyelvileg gyorsan asszimilálódtak, így hozzájuk kapcsolódnak az első magyar nyelvű ortodox liturgikus könyvek is. Imrényi Tibor: *i.m.* pp. 108–112.

⁵³ KN-1865 (1865-VII-223, ill. 224, 225) A görög nyelvű – részben már elmagyarosodott – ortodox községeket ezt követően a szerb és a román egyház között osztották fel a földrajzi fekvés alapján. *Uo.* A három említett kérvényező egyházközséghez később csatlakozott a gyöngyösi, a karcagi és a tokaji is. KN-1865–223 (1865-VII-151)

⁵⁴ „1868. évi IX. tc. 9. § A görög keleti vallás se nem szerb, se nem román ajkú hívei esetül is meghagyatnak mindazon jogaikban, amelyeket egyházközségi s iskolai ügyeik önálló intézésében, szertartási nyelvük szabad használatában, mint szintén egyházközségi vagyonuk és alapítványaik kezelésében eddig gyakoroltak.”

⁵⁵ Berki Feriz: *A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése* pp. 131–132.

⁵⁶ Ebből a későbbiekben problémák fakadtak, például a századfordulón a szásvárosi (ma Orăștie, Románia) – magyar tannyelvű – református kollégiumnak Ioan Mețianu nagyszebeni ortodox metropolita megtiltotta, hogy a görögkeleti hitet magyar nyelven tanítsák, mégpedig az egyházi autonómiára és kifejezetten a szabályzat 175. § szakaszára hivatkozással. Ebben az esetben az egyházi autonómia összeütközésbe került az iskolaügyi autonómiával, amely szerint a fenntartó

jelentőségét jól mutatja Ioan Mețianu nagyszzebeni ortodox érsek 1904-es budapesti beszéde is, amelyben hangsúlyozta, hogy „a keleti ortodox egyházak nemzeti egyházak, így az én egyházam görögkeleti román egyház. (...) Nincs a világon erő, amely arra kényszeríthetné egyházamat, hogy elhagyja nyelvét, mert ezzel ő maga mondaná ki halálos ítéletét”.⁵⁷

Az 1868-as törvény megalkotása sok kérdést vetett fel az akkori Magyarországon: az „egységes nemzetállam” (ld. 1868. évi XLIV. tc.) elismerte két nemzet – a szerb és a román – vallási autonómiáját, vagyis kvázi nemzetként definiálta őket, és ennek védelmére független, jogilag védett intézményrendszert biztosított.⁵⁸ Ezt segítette az a törekvés is, hogy minél kevesebb szerb nyelvű polgár maradjon a román egyházban és fordítva, aminek a következménye az lett, hogy 1890-ben az 1 715 075 ortodox románból mindössze 2 475, a 428 725 szerbből pedig 486 élt a másik egyház joghatósága alatt. Az elválasztás és a jogok biztosítása olyan jól sikerült, hogy az ortodox egyházak valóban nemzeti intézményrendszerként tudtak működni. Ezek az autonóm testületek kiterjedt vagyonnal rendelkeztek, illetve évi államsegélyben részesültek, vagyis a magyar állam aktívan hozzá is járult működésükhöz. Ez és az egységes magyar politikai nemzet (a magyar állampolgárok összessége) közötti ellentmondás problémák forrása lett, mert az egyházi autonómia révén ezek a nemzetiségek jogi cselekvőképességet nyertek, amelyet mind a magyar állammal, mind a magyar nemzet joghatóságuk alá tartozó tagjaival – így a magyar anyanyelvű ortodox hitűekkel – szemben érvényesíteni tudtak.⁵⁹

A magyar egyházmegye létrehozásának kérdései

Érdeemes a magyar nyelvű ortodox egyház megszervezésével kapcsolatos terveket egy szélesebb értelmezési keretbe helyezni. A vizsgált időszak a modern Magyarországi megteremtésének, a polgári állam alap-

jogosult meghatározni a tanítás nyelvét, jelen esetben pedig a református egyház annak a magyart tette meg. Az esetet idézi Lengyel Zoltán képviselő az 1906. július 16-án lezajlott vitában, KN-1906–29 (1906-II-67)

⁵⁷ Idézi Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. VII. kötet*, Budapest 1999, MTA Történettudományi Intézet, p. 608.

⁵⁸ Ehhez hasonló jogokkal csak az erdélyi szász lutheránusok rendelkeztek, szintén egyházszervezetük révén.

⁵⁹ Mikó Imre: *i.m.* p. 421.

jai lerakásának évtizedeire esik, amely időszak – az 1848–49-es forradalommal és szabadságharccal együtt – a mai magyar nemzettudat és polgári intézményrendszer egyik legfontosabb alappillére. Ez az „aranykor” ugyanakkor félelmekkel volt tele: a külső – elsősorban Oroszország pánszláv, illetve Szerbia és Románia irredenta – törekvéseihez, a herderi jóslathoz, a magyarság feloldódásától való félelemhez, a Felvidék elszlovákosodásához, Erdély és a keleti részek elrománosodásához, illetve a nemzetiségek bármiféle önszerveződéséhez fűződő aggodalmakkal.⁶⁰ Hiába emelkedett meredeken a magyar anyanyelvűek száma és aránya (1880 és 1910 között 6 000 000-ról 10 000 000 fölé, illetve 46%-ról 54,5%-ra), hiába magyarosodtak rohamos mértékben a városok szerte az országban, a perifériákon a nemzetiségek megőrizték dominanciájukat, sőt egyes helyeken többségbe kerültek a magyarsággal szemben, amely sokakban a nemzethalál vízióját keltette.⁶¹

A magyar nemzetállam megteremtésének igénye, az állam területeinek elcsatolásától való félelemmel együtt hatott abba az irányba, hogy a kiegyezés időszakának liberális kisebbségvédelmi szabályait egyre inkább figyelmen kívül hagyták és a kisebbségi jogok gyakorlását minél kisebb területre igyekeztek visszaszorítani. Párhuzamosan folyt a helyi kisebbségben élő magyarok kiemelt támogatása. Az említett törekvéseknek több iránya volt, és külön fejezetet képezett az – elsősorban ortodox – egyházak elleni fellépés.⁶²

A nemzeti jellegű egyházak elfogadhatatlanok voltak bizonyos körök számára, mert nyelvi-kulturális szempontból az egyháztag magyarokra, illetve magára az államra nézve veszélyt jelentettek. Maguk a magyar

⁶⁰ Mint említettük, a magyarság vezetői évszázadokkal korábban is úgy tekintettek az ortodox egyházra, mint külföldi befolyás eszközére. Ebben az időszokban a félelmek legfőbb forrása az orosz pánszláv törekvésekhez és az ortodox (pravoszláv) egyházhoz kapcsolódtak. Berki Feriz: *A keleti orthodox egyház elnevezéséről*, Budapest 1945, pp. 4–5.

⁶¹ Jó elemzését adja a kérdés akkori jelentőségének Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Budapest 1986, Gondolat Kiadó, pp. 183–190., Balogh Pál: *Népfajok Magyarországon* c. művében 288 elrománosodott erdélyi magyar falut említett, idézi Jászi uo.

⁶² Más magyarságmentő tevékenységgel, így például a Julián-akcióval vagy a magyar nyelvű görög katolikus egyház megszervezésének kérdéseivel e dolgozat keretei között nem foglalkozunk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy 1912-ben a Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegye létrejöttével sikerült jelentős számú – zömében magyar nyelvű – hívet magyar egyházi keretek közé szervezni, ami viszont komoly nemzeti feszültséget okozott magyar-román relációban.

nyelvű ortodox közösségek önszerveződéssel igyekeztek sorsuk jobbításához hozzájárulni, az illetékes egyházi főhatóság engedélye nélkül több liturgikus művet magyar nyelvűre fordítottak.⁶³ Ennek ellenére magyar nemzeti jellegről szó sem lehetett az ortodox egyházban, azt szerb és román nemzeti jellegük kizárta. Egy 1906-os miniszterelnökségi feljegyzés mutatott rá, hogy „*ahol a magyarországi nemzetiségek a magyarok felett valami módon impériumra tesznek szert, ott ők hatalmukat a magyar ajkúak elnyomására használják fel*”.⁶⁴ Különösen „*érthetetlen állapot*[ként tekintettek arra], *hogy ugyanabban az országban két egészen különálló autokephál ort. keleti metropolita*” működik, amelyek közül egyik sem kötődik a magyarsághoz.⁶⁵

A nem szerb és román nyelvű ortodoxok száma számottevő volt: az 1890-es népszámlálás 31 833 magyar anyanyelvű görögkeletit talált az országban, illetve 194 000 magyarul is beszélő ortodoxot. (Mellettük több tízezres nagyságrendben voltak még Erdélyben cigány nyelvű görögkeleti hívők is.) Az ortodox magyarok közül a legtöbben Bihar megyében és Nagyváradon (7000 fő), Háromszék megyében (5600 fő), Arad megyében és Arad városában (2500 fő), illetve Békés megyében (1800 fő) éltek. Húsz évvel később, 1910-ben már 40 851 ortodox magyar élt Magyarországon – az összes magyar nemzetiségű 0,4%-a – akik közül 21 558 (52,8%) csak magyarul beszélt. A hivatalos adatok szerint a magyarországi ortodox lakosság 1,4%-a volt magyar anyanyelvű, míg a 2 946 312 ortodoxból 272 798 (9,3%) beszélt magyarul is.⁶⁶ A görögkeleti vallású magyarok elsősorban Háromszék, Udvarhely, Maros-Torda és Nagy-Küküllő megyékben, illetve Arad, Bihar, Békés, Csanád és Csongrád megyékben éltek.

A kérdés a magyar politikai életben

Az 1868. évi IX. törvény 9. § szakasza a felmerülő problémák kapcsán már az 1880-as évek elején újabb jogalkotáásra ösztönözte a törvényhozókat: az 1881. évi XXV. tc a nem szerb és nem román nyelvű ortodox egy-

⁶³ Berki Feriz: *Az el nem ásott talentum*, pp. 460–476., Imrényi T.: *i.m.* pp. 108–112.

⁶⁴ Idézi Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában IV. kötet*, Budapest 1966, Tankönyvkiadó, p. 340.

⁶⁵ Berki Feriz: *A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése*, p. 115.

⁶⁶ Lökkös János: *Trianon számokban*, Budapest 2000, Püski, p. 204., 209., 213.

házközségek számára az egymás közötti vagy más nyelvű görögkeleti plébániákkal felmerülő vagyoni vonatkozású peres ügyekben illetékmentességet biztosítottak – hasonlóan a két „nemzeti” ortodox egyházhoz. Ez egyértelműen arra mutat, hogy megnövekedett a nem a két nemzetiséghez kötődő plébániák körüli problémák száma.⁶⁷ A módosítás azonban nem jelentett megoldást, ugyanis a magyar, illetve egyéb nem szerb és román anyanyelvű hívek hitközségei akaratuk ellenére ezt követően is folyamatos vita tárgyai voltak a két nemzeti jellegű egyház között.⁶⁸

1881-ben a kecskeméti görögkeleti egyházköztség azzal a kéréssel fordult az Országgyűléshez, hogy engedélyezzék számára az anyakönyv magyar nyelven történő vezetését.⁶⁹ Szilády Lajos országgyűlési képviselő a kérvényt azzal indokolta, hogy az egyházközség egyetlen tagja sem bírja az egyházi szláv nyelvet, tisztviselőt pedig csak emiatt nem szándékoznak fogadni. Hivatkozott az 1868. évi XLIV. tc. 14. § szakaszára is, amely szerint „Az egyházközségek egyházi felsőségeik törvényes jogának sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének és egyházi ügyeik elintézésének, nemkülönben az országos iskola-törvénynek korlátai között, iskoláikban az oktatás nyelvét tetzés szerint határozhatják meg.”

A magyar nyelvű hívek sorsa 1893-ban ismét a Képviselőház elé került. Kolozs megye 1893. október 30-i feliratában – az 1868. évi XLIV. tc. alapján az egységes magyar politikai nemzetre való hivatkozással, illetve a magyar és rutén anyanyelvű görögkeleti hívek védelme érdekében – javasolta, hogy töröljék el a két ortodox egyház nemzeti jellegére való utalást az 1868. IX. tc.-ből.⁷⁰ Bár erre nem került sor, a magyar politikusok ekkor már tisztában voltak azzal, hogy az érintett egyházak (szerb és román görögkeleti, illetve szász ágostai evangélikus) a nemzeti mozgalmak védelmezői és mint ilyenek, a magyar állameszme „ellenfelei”. A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. tc. épp ezért

⁶⁷ Erre hivatkozik a Képviselőház igazságügyi bizottsága, amikor támogatja a törvényjavaslatot. KI-1878–23, 994. szám, p. 135.

⁶⁸ Ennek egyik legjellemzőbb esete a gazdag hódmezővásárhelyi ortodox közösség, amelyért a szerbek és a románok egymással küzdöttek, dacára annak, hogy a hívők túlnyomó része magyar volt.

⁶⁹ KN-1881–25 (1881-I-287)

⁷⁰ A feliratot idézi Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. kötet*, Budapest 1956, Tankönyvkiadó, pp. 212–213.

kimondta, hogy a jövőben megalakuló vallások elismerése megtagadható, ha az faji vagy nemzetiségi jelleggel bír /8. § 4. pont a)/.⁷¹

Ebben az időszakban a magyar nyelvű görög katolikusok ügye akuttá vált – a római Curia 1896. őszén megtiltotta a magyar nyelvű liturgikus könyvek használatát – ami serkentőleg hatott az ortodox törekvésekre is.⁷² A székelyföldi magyar ortodoxok kérdése – mint az elrománosításnak különösen kitett, veszélyeztetett csoport – az Országgyűlésben 1898-ban⁷³, majd 1900-ban is felmerült. 1900. március 14-én Székely György háromszéki képviselő az ortodox egyház elromanosító hatására és a román hitelintézetek befolyására hívta fel a figyelmet, elmondva, hogy egy székely településen a román bank támogatása miatt a helyiek, bár nem beszélnek románul, mégis románnak tartják magukat, és a magyar tannyelvű állami iskola helyett román felekezeti iskolába járatják gyermekeiket.⁷⁴ A Székelyföld a nagyromán törekvések gátját képező szimbólummá vált a zajló vitákban, ezért többen sürgették a terület gazdasági és kulturális megerősítését, illetve a székelyek elromanosításának megakadályozását.⁷⁵ Egy évre rá, 1901-ben Dózsa Endre Kolozs megyei képviselő azokról a háromszéki és a Maros-Torda megyei görögkeleti és görög katolikus vallású székelyekről beszélt, akik kénytelenek a román nyelvű egyház keretei között élni.⁷⁶ 1902-ben a topánfalvai (Alsó-Fehér megye, ma Câmpeni, Románia) magyarok kérték a magyar görögkeleti egyházmegye megszervezését, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter elutasított.

Annak ellenére, hogy a kérdés a parlamentben egyre inkább összekapcsolódott a nemzetiségi politikával, a kormányzat nem reagált cselekvően az egyes képviselők – egyre sürgetőbb – kezdeményezéseire. Megkezdődött azonban a háttérmunka, amelynek eredménye lett egy,

⁷¹ Az egyházak nyelvére vonatkozó szabályozások felsorolását és elemzését ld. Mikó Imre: *i.m.* pp. 422–424.

⁷² A kérdéssel kapcsolatos iratokat lásd Kemény G. Gábor: *Iratok... II. kötet* pp. 625–626

⁷³ KN-1892–183 (1892-X-263) Gr. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter megígérte a felvetés kapcsán, hogy mielőbb eljár az ügyben. KN-1892–183 (1892-X-265)

⁷⁴ KN-1896–550 (1896-XXVII-246), de idézi Kemény G. Gábor is *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában III. kötet*, Budapest 1964, Tankönyvkiadó, p. 60. (Székely György) Hasonló esetet említett meg Nagy György képviselő 1906. decemberében. KN-1906–79 (1906-V-73)

⁷⁵ Ld. Kemény G. Gábor: *Iratok... III. kötet* pp. 59–69.

⁷⁶ KN-1896–661 (1896-XXXIII-241)

a Központi Statisztikai Hivatalban (KSH) 1904-ben elkészült a magyar anyanyelvű görögkeletiekkel foglalkozó szakmai jelentés.⁷⁷ A jelentés összefoglalta a probléma lényegét: az ortodox egyházak kifejezetten nemzeti intézmények, legfőbb céljuk saját nemzeti közösségük megerősítése, gazdagítása. Nem teljesítik a „*magyar nemzeti állam kiépítésében minden egyházat megillető feladatot*”, illetve nem biztosítják magyar nyelvű híveiknek az anyanyelvű egyházi életet. A munka rámutat, hogy bár 108 magyarországi településen voltak többségben a magyarul beszélők az összes ortodox között, azok közül mindössze 15-ben használták kizárólag a magyar nyelvet az ortodox egyházban, míg 2-ben a románt és a magyart párhuzamosan, míg 91 helyen a magyar nyelv semmilyen szerepet nem kapott.⁷⁸

Az 1904-es KSH-jelentés nagy hangsúlyt helyezett a létrehozandó egyházmegye székhelyére, amellyel kapcsolatban rámutatott, hogy azt – erődemonstrálás céljából – egy jelentős magyar egyházközségben kell elhelyezni, olyan vidéken, ahol a nemzetiségi ellenáramlatok komoly veszélyt jelentenek, illetve ahol a vidék magyarsága elég számos és erős arra, hogy a püspökség a küldetését teljesíthesse. Három helyszínt vett számításba: Budapestet, mint szimbolikus helyet, Hódmezővásárhelyt, amely az országnak azon a vidékén fekszik, ahol a legtöbb magyar anyanyelvű görögkeleti él, valamint Sepsiszentgyörgyöt, amely a legveszélyeztetettebb. Háromszék megyével kapcsolatban a jelentés rámutatott, hogy ott 5 616 magyar anyanyelvű ortodox élt 1900-ban és további 6 919 ortodox vallású személy beszélt magyarul.⁷⁹ Sepsiszentgyörgy mellett szól a jelentés szerint az is, hogy 1890 és 1900 között a megyében a magyarok aránya kis mértékben csökkent, míg a románoké nőtt, ezért fontos a helyi magyarság megerősítése.

A dokumentum tekintettel a három helyszínt egymástól való távolságára, illetve mindhárom kiemelt fontosságára, javasolta, hogy abban a kettőben, ahol végül majd nem kerül felállításra a püspökség,

⁷⁷ Közli Kemény G. Gábor: *Iratok... IV. kötet*, pp. 334–339.

⁷⁸ A kizárólag magyar nyelvet, illetve magyar nyelvet is használó filiák között a legtöbb Háromszék megyében volt megtalálható, így Alsócsernáton, Bölön, Kőkös, Lisznyó, Mikóújfalu, Nagyajta, Sepsiszentgyörgy, Aldoboly és Uzon, illetve Udvarhely megyében és az alföldi magyar tömbterületen: Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc és Szentes. *Uo.*

⁷⁹ A történelmi Erdély 15 megyéje vonatkozásában ezek a számok 11 190 magyar anyanyelvű és 45 659 nem magyar anyanyelvű, de magyarul is beszélő ortodox hívó. *Uo.* p. 338.

helynökségek jöjjenek létre. A tervezet kitért pénzügyi kérdésekre is, rámutatva, hogy több komoly vagyonnal rendelkező, kihalás szélén álló elmagyarosodott görög egyházközség van, így Kecskemét, Komárom és Eger, amelyek vagyonából fedezhetőek a működés költségei. A jelentés felhívja a figyelmet továbbá a hazafias érzelmű görögkeleti lelkészképzés fontosságára, illetve a majdani egyházkerületi határok olyan kijelölésére, amely lehetőség szerint minden magyar nyelvű hívőt összefog.

Az Országgyűlésben ezt követően 1906-ban Janicsáry Sándor pesti görög származású Temes megyei képviselő halála kavart port, mert ortodox gyászszertartásán nem hangozhatott el magyar nyelvű Istenisztelet.⁸⁰ 1907. januárjában br. Bánffy Dezső korábbi miniszterelnök beszélt a magyar nyelvű ortodox egyház megteremtésének szükségességéről.⁸¹ Néhány hónappal később az Óváry László és társai által 1906-ban a Szatmárnémetiben magyar nyelvű ortodox plébánia létesítésére irányuló kérelem volt képviselőházi diszkusszió tárgya. A sérelem alapja a görögkeleti érsek döntése volt, amely elmozdította magyar érzelmű lelkészüket, és helyére egy, a közösség számára nem megfelelő papot helyezett. A kérvény megvitatására 1907-ben kerül sor, amelynek során Thaly Kálmán képviselő a hétfalusi evangélikus csángók példáját hozta fel, akiket kiemelték az erdélyi szász ágostai evangélikus egyház szervezetéből és a tiszai magyar evangélikus egyházhoz csatoltak, mondván „*amint megengedtetett ez a hétfalusi csángó magyaroknak, nem látom be, miért ne engedtetnék meg az ilyeneknek, mint a topánfalvaiak, s amilyenek, amint felhozta képviselőtársunk, többen is vannak még*”.⁸² Végül a Képviselőház 1907. március 19-én úgy határozott, hogy felkéri az ülésen jelen lévő és a kezdeménnyel egyet értő gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatástügyi minisztert, hogy „*a magyar ajkú görögkeleti vallású hívek egyházszervezésének sürgős létesítése céljából a szükséges intézkedéseket tegye meg*”. A miniszter ígéretet tett arra, hogy törekedni fog a magyar ajkú görögkeletiek egyházi, iskolai és alapítványi ügyeit a leggyorsabban és a legalaposabban rendezni, amelyre azonban nem került sor.

1907. július 3-án Komárom sz. kir. város feliratát vitatta meg a Képviselőház, amely a szatmári hívek kezdeményezését felkarolta, és az elrománosítás ellen a „*csendes, békés védelem*” eszközeként a görögke-

⁸⁰ KN-1906-29 (1906-II-66)

⁸¹ KN-1906-92 (1906-V-419)

⁸² KN-1906-130 (1906-VII-379)

leti magyar nemzeti egyház szervezését forszírozta.⁸³ Hasonló javaslatot fogalmazott meg az év októberében az Udvarhely megyei alispán is, aki azonban indoklásának fő érveként az elmagyarosodott ortodox – és görög katolikus – vallású nemzetiségi származásúak magyarság számára való megtartását jelölte meg.⁸⁴ Ebben az időszakban került sor egy „székely generális nagygyűlésre” is Aradon, amelyen Ferenczy Géza Háromszék megyei országgyűlési képviselő azt sürgette, hogy a görögkeleti magyar egyház szervezésének kérdése székely ügygé váljon.⁸⁵

A témában az egyik legfontosabb szakmai munkát Reiner Zsigmond miniszterelnökségi titkár tette le az asztalra 1907-ben, aki rámutatott, hogy már 1898-ban Bánffy Dezső, majd 1904-ben Tisza István miniszterelnöknek jelezte a magyar nemzet- és nemzetiségi politika nagyfontosságú kérdésének, a magyar nyelvű ortodox egyház megszervezésének szükségességét. A mű következtetése, hogy „*ne vonjuk meg a külön egyházi szervezkedés jogát attól a 31 833 (sőt a valóságban talán háromszor annyi, tehát kb. 100 000) görögkeleti vallású magyartól sem, akik a mai szervezetben eloláhosítási és elszlávosítási törekvéseknek ki vannak szolgáltatva*”, mivel „*az eloláhosítás útja a román templomokon vezet keresztül*”.⁸⁶

A magyar görögkeleti püspökség felállítását ezeknek a törekvéseknek a megállítására, illetve bizonyos helyeken a magyarosodás előmozdítására, valamint a nyugati civilizáció értékeinek elterjesztésére lehetne felhasználni.⁸⁷ Ebben a tekintetben azt is lényegtelennek nevezi, hogy ezek a magyarok mindig is ortodox magyarok voltak-e vagy elmagyarosodtak az idő folyamán.⁸⁸ Nem tartja lehetetlennek a magyar nyelvű egyház megszervezését, hiszen a legtöbb ortodox egyház nem régi alapítású – a romániai 1885-ben, a szerbiai 1879-ben lett önálló, míg Ausztria 1873-ban hozta létre a csernowitzi (ma Чернівці-Csernivci – Ukrajna) metropolitát, kivonva az ausztriai híveket a karlócai – magyarországi – szerb metropolita joghatósága alól.⁸⁹

⁸³ Kemény G. Gábor: *Iratok... IV. kötet* pp.341–345.

⁸⁴ Kemény G. Gábor: *Iratok... IV. kötet* pp.345–347.

⁸⁵ Ferenczy Géza: *A görög keleti egyház és a székelység*, Marosvásárhely é.n., p. 17.

⁸⁶ Reiner Zsigmond: *i.m.* pp. 30–31.

⁸⁷ Reiner Zsigmond: *i.m.*, p. 7.

⁸⁸ Reiner Zsigmond: *i.m.* pp. 28–29.

⁸⁹ Reiner Zsigmond: *i.m.* p. 57. Tehát amíg 1864-ig egységes ortodox egyház működött az egész Habsburg Birodalomban, addig 1873 után már – egyedülálló módon – három autokefál egyházszervezet volt egy országban: a karlócai szerb, a gyszebeni román és a csernowitz-i „osztrák” metropolita.

Előrelépés később sem történt: 1908-ban⁹⁰, 1911-ben⁹¹ és 1912-ben is szerepelt a kérdés a Képviselőház napirendjén. 1911-ben gr. Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter elmondta, hogy a görögkeleti magyar püspökség megszervezését hátráltatja, hogy a hívek szétszóródva élnek az ország területén, illetve, hogy azt úgymond „még nem szorgalmazták” a magyar görögkeletiek. Ennek ellenére – értesülései szerint – az ungvári görög keleti görög egyházközség vagyona már lekötötték a magyar püspökség létesítésének céljából, valamint a karlócai szerb püspöki zsinat akkori ülésén tárgyalta a magyar nyelvű szertartási könyvek engedélyezésének kérdését.⁹² 1912-ben a Házban a kárpátaljai ruszinok körében tapasztalt tömeges áttéréseket használták a magyar nemzeti görögkeleti egyház megszervezésének és a ruszinság integrálásának indokául, mondván, hogy azzal körükben az áttérések számát csökkenteni lehetne, illetve, hogy az állami érdekekkel a szerb és román mellett egy ruszin nemzeti ortodox egyház felállítása ellentétes lenne.⁹³ Egy 1913-as röpirat a magyar állam számára kiemelt feladatként tételezte a magyar görögkeleti püspökség felállítását – többek között a népiskolai oktatás államosításával együtt.⁹⁴

A kormány részéről a kérdésben a határozott választ Tisza István miniszterelnök adott 1914. február 20-i képviselőházi beszédében, kijelentve, hogy a magyar nemzeti ortodox egyház felállításának terve egyelőre nem szerepel a kormány tervei között, viszont a jövőre nézve nem kizárt ennek az álláspontnak a felülvizsgálata.⁹⁵ A vita így nem ült el: 1914 tavaszán többen is szóba hozták a helyzet megoldatlanságát a Képviselőházban, 1915-ben pedig a Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter aktivizálta magát a magyar anyanyelvű görögkeleti valóság gyermekek anyanyelvi hittanoktatása érdekében. Ez jelentős fordú-

⁹⁰ A magyar görög keleti egyház létrehozására vonatkozó kérvényt 47 megye és 16 város nyújtotta be. KN-1906–273 (1906-XV-397) Előterjesztésüket a Képviselőház 1908. február 19-i ülésén támogatta.

⁹¹ Kis-Küküllő és Bars megyék indítványát a Képviselőház ismét támogatta, és megküldte intézkedésre a vallás és közoktatásügyi miniszternek. KN-1910–120 (1910-VI-55)

⁹² KN-1910–178 (1910-VIII-377)

⁹³ KN-1910–426 (1910-XVII-455)

⁹⁴ Kenéz Béla: *Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására* c. röpiratát idézi Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában V. kötet*, Tankönyvkiadó, Budapest 1971, pp.624–625.

⁹⁵ KN-1910–513 (1910-XXII-254)

lat volt: a kormányzat nyílt konfrontációt vállalt a magyarországi román ortodox egyházzal. A miniszter 1 797/914. sz. rendeletére hivatkozással felszólította a románlakta vármegyék tanfelügyelőit a magyar nyelvű hit-tanoktatás ellenőrzésére⁹⁶, amelyet Mețianu érsekhez küldött levelében azzal indokolt, hogy „*a magyar állam területén a hazai görög keleti román egyház szabadon használja a román nyelvet a templomban és az iskolában (...) ez az állapot azonban semmi esetre sem szolgálhat alapul arra, hogy (...) magyar-ajkú gyermekek egyházi szervezet által a vallástannak román nyelven való tanulására kényszeríttessenek*”.⁹⁷

1916 elején elhunyt a magyarországi román ortodox egyház feje, Mețianu érsek, akinek a helyére a magyar állam, és elsősorban Tisza István miniszterelnök olyan utódot akart ültetni, aki „*képes (...) a politikai életnek helyes irányítást adni*” és a magyarság bizalmát is bírja.⁹⁸ A magyar egyházszervezet kialakítása még ekkor sem volt aktuális, de – a háborús viszonyok között különösképpen – a magyar kormányzat érdekeltté vált abban, hogy a román egyházszervezet ne távolodjon a magyar államiság gondolatától. A sors különös szeszélye, hogy ez addig sikerült csak, amíg a soknemzetiségű Magyarország össze nem omlott: 1918. október 14-én Budapesten elhunyt az 1916-ban megválasztott – magyarbarátrátként számon tartott – Vasile Mangra érsek, akinek utóda már az erdélyi és magyarországi román egyházszervezet romániaiba történő berendezkedését vezényelhette le. A Mangra által képviselt nézet, miszerint a „románajkú magyarok” védelmének kötelezettsége a magyar államot terhelő, és akiknek a sorsát nem lehet Románia sorsához fűzni, véget ért.⁹⁹

A görögkeleti egyházszervezés kérdése Trianon után

Az első világháborút követő időszakban a korábbiaktól merőben eltérő körülmények közé került a magyarországi ortodoxok kérdése. A Trianon (1920) és a második világháború közé eső időszak két részre

⁹⁶ Idézi: Balogh Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993*, h.n. 2002, Napvilág, p. 205.

⁹⁷ Kemény G. Gábor: *Iratok nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VII. kötet*, Budapest 1999, pp. 484–485. A miniszter és Ioan Mețianu román érsek közötti levélváltást, illetve egyéb kapcsolódó iratokat ld. *Uo.* pp. 481–487.

⁹⁸ A Budapesti Hírlap 1916. április 30-i A metropolitaválasztás c. cikkét közli Kemény G. Gábor: *Iratok... VII. kötet*, pp. 616–617.

⁹⁹ Mangra Vazul: *i.m.* pp. 11, 23–30.

osztható: a trianoni Magyarország és a területrevíziók révén megnövekedett ország periódusára. Az első világháborút lezáró békediktátum – minden más veszteséghez hasonlóan – a görögkeletiek számát is jelentősen lecsökkentette a magyar államterületen, az ortodox hívek legnagyobb része és gyakorlatilag a teljes egyházszervezet – néhány román parókián kívül – a határokon túlra került.¹⁰⁰ Nemcsak a nemzetiségi anyanyelvű, de a magyar görögkeleti hívek nagyobb része is az átcsatolás miatt új állampolgárságot szerzett. Az 1920-as népszámlálás mindössze 50 990 görögkeletit talált az ország területén, ezeknek 35,7%-a volt román anyanyelvű, míg 26,8% magyar.¹⁰¹

Az elcsatolás következtében a nagyszebeni román, miként a karlócai szerb püspökség is a nemzeti egyház integráns részévé vált, Bukarest, illetve Belgrád alá került. A nagyszebeni egyháztartományt a román ortodox egyházszervezet 1919. november 30-án kebelezte be, míg a karlócai 1920. szeptemberében lett az egységes szerb ortodox egyház része. Az első világháború után meghúzott határok nem voltak tekintettel az egyházmegyei határookra, ami komoly problémát okozott az utódállamok számára a fennhatóság kérdése miatt. Ahogy a román egyházi törvény 1925-ös vitájakor a miniszteri előterjesztést megtevő Alexandru Lapedatu kijelentette: minden egyházmegyei határnak egybe kell esnie az államhatárral, annak érdekében, hogy román állampolgárok ne legyenek más állam területén székelő egyházi fennhatóság alá vetve.¹⁰² Ezt az elvet Magyarország is alkalmazta, így az aradi egyházmegyéből itt maradt 9 (később új egyházközségek szervezése miatt 11), illetve a nagyváradi-ból itt maradt 8 román ortodox egyházközség nem volt egyházi hierarchiának alávetve, bár azokra a román ortodox egyház megpróbálta kiterjeszteni fennhatóságát.¹⁰³ Érdemes megemlíteni, hogy mivel a szentendrei szerb püspökség Magyarországon maradt, a szerb egyházba tartozó hívők helyzete rendezettebb volt.

Mivel az egyházszervezés kérdésének nemzetpolitikai sürgőssége magyar szempontból megszűnt – sem számottevő szerb, sem román népesség nem maradt az országban, illetve az egyházszervezet sem jelentett többé veszélyt – egy ideig kevés figyelem terelődött a magyar nem-

¹⁰⁰ A Buda-szentendrei szerb püspökség viszont az ország területén maradt.

¹⁰¹ <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/250.html>

¹⁰² Ardeleanu N. Russu (szerk.): *i. m.* p. 18.

¹⁰³ Misaroş Teodor: *Din istoria comunităţilor ortodoxe române din Ungaria*, Budapest 1990, p. 208.

zeti görögkeleti egyház megszervezésének kérdésére.¹⁰⁴ Maguk a hitköz-
ségek azonban aktívak voltak, hiszen problémáik megmaradtak: 1931-ben
a görög alapítású egyházközségek magyar jellegű ortodox egyház szerve-
zésébe kezdtek, ám a kánonjogi joghatóság kapcsán a Konstantinápolyal
1938-ig folyó tárgyalások sikertelenek maradtak a szerb ortodox egyház
és a Konstantinápolyi Patriarchátus ellenállása miatt. Volt önjelölt püspök
is: Németh István, akit egy 1934-ben Szentesen tartott zsinat választott
meg a majdani magyar görögkeleti egyház élére.¹⁰⁵ Herczeg Ferenc 1934.
május 6-án a Pesti Hírlapban megjelent tudósításában 50 000 Magyar-
országon maradt, szerb egyházszervezet alatt élő görögkeleti magyarról
írt, akik nem jogosultak anyanyelvükön élni egyházi életüket. A szegedi
egyház példáját felhozva világított rá arra, hogy a nemzeti egyház létre-
hozásának igénye olyan erős, hogy ezek a közösségek illegálisan kiléptek
a görögkeleti egyházközségből, saját, magyar egyházközséget alapítottak,
otthagya a korábbi szervezetben minden vagyonukat.¹⁰⁶

Az Országgyűlésben 1930. július 5-én Szilágyi Lajos képviselő
beszélt napirend előtt a magyar görögkeleti egyház megszervezésének
fontosságáról. A szentesi, a zsákai, a darvasi, a körösszegapáti és a sik-
lósi görögkeleti magyar egyházközségek beadványára hivatkozva – amely
elítéli az 1907-es, a szatmári kérelemmel kapcsolatos képviselőházi hatá-
rozat következmények nélkül maradását – kérte a magyar kormányt,
hogy a magyar ajkú görögkeletieket „ne részesítse mostohább elbánásban,
mint a román és a szerb nemzeti egyházak híveit”.¹⁰⁷ A beadvány felhívta az
Országgyűlés két házát, hogy hozzák létre az 1868-as törvény alapján

¹⁰⁴ Ezzel kapcsolatban ld. Misaroş Teodor: *i.m.* pp. 208–218.

¹⁰⁵ Németh Th. István: *i.m.* p. 11. Németh Th. Istvánt az 1934-es szentesi zsinat
a magyar görögkeleti egyház püspökévé választotta, ezt azonban sem a szerb
pátriárka, sem a konstantinápolyi egyház, sem a magyar állam nem ismerte el.
Az elismerést az antiochiai pátriárka adta meg, aki egyúttal érsekségi rangra is
emelte a magyar nemzeti ortodox egyházat. A magyar kultuszminisztérium sem
az új érsekséget, sem az egyházi önállóságot sem ismerte el, és 1935-ben Szen-
tesen a görögkeleti magyar egyháztanács Németh Istvánt megfosztotta lelkészi
állásától is. *Uo.* pp. 12–14. Németh István szerepével kapcsolatosan ld. Misaroş:
i.m. pp. 272–273.

¹⁰⁶ Az ügygel kapcsolatosan egy szegedi városi tanácsos kérte az író – felsőházi tag –
mentelmi jogának felfüggesztését becsületsértés címén, de ezt a Felsőház elutasít-
totta, határozata indokolásában pedig szolidaritását fejezte ki a magyar görögkele-
tiek iránt. FI-1931–309 (1931-VI-669)

¹⁰⁷ KN-1927–421 (1927-XXX-286)

a görögkeleti magyar nemzeti egyházat. Mivel az ügyben nem történt előrelépés, a képviselő 1931-ben ismét napirend elé vitte az ügyet.¹⁰⁸

A kérdés igazi aktualitást 1938 után kapott ismét, ugyanis az 1938–1941 közötti terület-visszacsatolások komoly számú és egyházi szervezethez tartozó ortodoxot hoztak vissza az országhoz.¹⁰⁹ A magyar kormányzat, amely felismerte, hogy az első világháború előtt követett gyakorlat, a nemzeti jellegű egyházak működése az állam érdekeivel könnyen ellentétes lehet, arra törekedett, hogy – más országokhoz hasonlóan – egységes görögkeleti egyházszervezetet hozzon létre.¹¹⁰ Ehhez látszólag rendelkezésre is álltak a szükséges feltételek: az országban 1942-ben négy püspökség (Buda-Szentendre, Munkács, Kolozsvár, Bács-Újvidék) működött, amelyek vezetőiből – mivel számuk meghaladta a hármat – már megalakítható lehetett volna az egyház legfőbb szerve, a szinódus.¹¹¹ Az egyházszervezési próbálkozás több lépcsőben zajlott.

Az első bécsi döntés révén 1938. november 10-én a magyar csapatok bevonultak Munkácsra, a csehszlovák időkben felállított görögkeleti püspökség székhelyére, amely egyházi szempontból a belgrádi pátriárka fennhatósága alatt állt. 1939 tavaszán visszakerült az országhoz Kárpátalja, ahol a prágai kormány által magyarellenes céllal támogatott áttérési folyamat következtében jelentősen megnőtt a görögkeleti hívek száma és aránya az 1914 előtti állapothoz képest.¹¹² 1920–1940 között Észak-Erdélyben az ortodox egyház nem tudta jelentősen növelni híveinek számát, sőt Háromszék megyében majdnem harmadára csökkent az

¹⁰⁸ KN-1927–505 (1927-XXXVI-276)

¹⁰⁹ Az 1941. évi népszámlálás szerint az ország lakosságának 3,8%-a (560 954) volt görögkeleti vallású. Az ortodoxok aránya a legmagasabb a Máramarosi közigazgatási kirendeltségben volt (30,3%), de az országos átlagot meghaladta Bács-Bodrog (17,3%), Beszterce-Naszód (12,8%), Bihar (19,3%), Kolozs (15,9%), Szolnok-Doboka (13,9%), Maros-Torda (13,3%) megyékben és a Beregi közigazgatási kirendeltségben (17,0%), illetve Újvidék (30,8%) és Zombor (37,7%) városokban. Forrás: *Az 1941. évi népszámlálás*, Budapest 1947, pp. 18–20.

¹¹⁰ Jakab Attila: *Többszörösen kisebbségben – A magyarországi román kisebbség vallási arcúlatá és az ortodox egyház társadalmi szerepe*, Budapest 2005, EÖKIK, p. 11.

¹¹¹ Berki Feriz: *A hazai ortodox keleti egyház időszerű problémái* p. 20.

¹¹² Kárpátalja mai területén 1910-ben 582 ortodox élt, 1921-ben 64 267, 1941-ben pedig már 125 637, vagyis a lakosság 0,1, 10,5, illetve 14,7%-a. Elsősorban a keleti Bereg és Máramaros megyékben emelkedett jelentősen az ortodoxok száma és aránya 1921-re, amely megmaradt az újabb magyar uralom idejére is. Kárpátalja népessége kapcsán ld. Kepecs József (szerk.): *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*, Budapest 2000, Központi Statisztikai Hivatal

ortodoxok száma és aránya 1910-hez képest 1941-re. Az egyházszervezés azonban folyt: a románok – tekintettel arra, hogy az 1918 előtt meglévő központok (Nagyszeben, Arad és Karánsebes) mind Dél-Erdélyben helyezkedtek el – létrehozták a kolozsvári (alapítva 1919), a máramarosszigeti (1937) és a nagyvárad (1921) püspökségeket.¹¹³ Az 1941-es ország területen így nemcsak az 1920 előtt létezett Buda-szentendrei és Bács-újvidéki (szerb) püspökségek léteztek, hanem további négy is, amelyek közül a magyar kormányzat csak a munkácsi és a kolozsvári megtartásával számolt.

Kánonjogi szempontból érdekes helyzet állt elő: Bukarest és Belgrád az ortodox egyházszervezés szabályaival homlokegyenest ellentétes módon továbbra is fenntartotta befolyását a Magyarországhoz került egyházszervezetek és hívek felett, míg azok felett – jogosan – a magyar állam is joghatóságot kívánt gyakorolni. Ráadásul továbbra sem oldódott meg a magyar anyanyelvű ortodoxok anyanyelvi hitéleti, egyházi problémája, akiknek legnagyobb része az 1940-ben visszatért Székelyföldön és partiumi területeken élt, és akiket Bukarest az eltelt két évtizedben rendkívül erősen próbált beolvasztani a románságba.

1940 nyarára a magyar kormányzat eltökélte a magyar ortodox egyházszervezet létrehozását, amelyhez el is érte három kivétellel – Battonya, Budapest és Magyarcsanád – a trianoni Magyarország területén fekvő – mint említettük, egyházszervezettel nem rendelkező – román ortodox közösségek csatlakozását. Mivel a Buda-szentendrei püspökséget szerb, a kolozsvárit pedig román püspök vezette, egyedüli lehetőségként a munkácsi püspökség „átvétele” merült fel.¹¹⁴ A magyar kormányzat azt használta ki, hogy 1921-ben a konstantinápolyi ökumenikus patriarcha Prága központtal érsekséget hozott létre a csehszlovákiai ortodoxok igazgatására. Az érsek együttműködött a magyar kormányzattal, ezért Budapest a szerb püspök tiltakozása ellenére könnyen felhasználta őt a magyarországi egyházszervezet kiépítésében. Így például papokat szenteltetett vele a trianoni államterületen is – amelyen nem volt kánonjogi fennhatósága – illetve kinevezette helynöknek a ruszin és magyar ortodox egyház megszervezésével megbízott orosz Popoff Mihályt Munkácsra.

1942. április 12-én kibocsátott kormányzói rendelet hozta létre a magyar ortodox egyházat, amelynek vezetője az említett Popoff Mihály

¹¹³ Kérészy Zoltán: *i.m.* p. 5.

¹¹⁴ A Bács-újvidéki püspökség az ekkor még létező Jugoszláviához tartozott.

lett érseki helynökként. Adminisztrációja a kárpátaljai és a munkácsi görögkeleti egyházrészekre, a Békés és Bihar megyei görögkeleti magyar esperesi kerületbe tömörült egyházközségekre, a budapesti, a szegedi, a szentesi, az eleki magyar görögkeleti egyházközségekre, a hódmezővásárhelyi, a karcagi, a kecskeméti és a miskolci görög alapítású egyházközségekre, továbbá a székelyföldi görögkeleti magyar egyházközségekre terjedt ki.¹¹⁵ A legnagyobb gond az egyházzszervezettel kapcsolatban az volt, hogy annak vezetőjét sok oldalról támadták személye miatt is, illetve, hogy az intézmény kánonjogi szempontból nem helyesen jött létre. Emiatt nem ismerte el Konstantinápoly, a román és a szerb egyház pedig – érthetően – kifejezetten ellenségesen viselkedett.¹¹⁶

A kormányzat kívánta szüntetni annak lehetőségét is, hogy a nemzeti ortodox egyházak maguk gondoskodjanak a lelkészek képzéséről, hiszen az ortodox papi szemináriumok 1918 előtt a magyar állam esküdt ellenségeit képezték. A magyar kultuskormányzat ezért létrehozta az összes magyarországi ortodox papjelölt képzésére hivatott Budapesti Görög Keleti Hittudományi Főiskolát, amelynek 1942 áprilisától 1944 júniusáig tartó működése során egyik legfontosabb feladata az ortodox szertartási könyvek magyarra való lefordítása volt.¹¹⁷ A főiskola igazgatóját és Berki Feriz tanárt 1944. december 5-én a nyilasok letartóztatták, s ezzel az intézet lényegében beszüntette működését. (1945-ben Budapesti Görög Keleti Tudományos Intézetté alakult át, majd feladatát átvette a Magyar Ortodox Adminisztratúra.)¹¹⁸

A kérdés az Országgyűlésben is megjelent, Mosonyi Kálmán szélsőjobboldali képviselő 1942. június 3-i interpellációjában az egységes, magyarországi görögkeleti egyház létrehozását szorgalmazta, a Buda-szentendrei, a nagyváradai, a kolozsvári és az újvidéki püspökségek megtartásával.¹¹⁹ A püspököket – mert nem támogatják egyértelműen a magyar államot és annak céljait – veszélyforrásnak nevezte, megoldásként pedig egy Konstantinápolyval kötendő konkordátumot, és görög nemzetiségű érsek

¹¹⁵ A rendeletet idézi Mísařos Teodor: *i.m.* p. 274. Említettük, hogy a Békés és Bihar megyei ortodox egyházközségek szinte kizárólag román nyelvűek voltak, amelyeket a magyar kormányzat 1940 nyarán győzött meg a magyar egyházzszervezethez csatlakozásról.

¹¹⁶ Ezt az egyházat a többi ortodox egyház nem ismerte el, így kánonjogi szempontból „nem létezett”. Berki Feriz: *Az el nem ásott talentum* p. 592.

¹¹⁷ Berki Feriz: *Az el nem ásott talentum* p. 469.

¹¹⁸ <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/250.html>

¹¹⁹ KN-1939-261 (1939-XIII-380)

megküldésének kérését javasolta. Ugyanebben a beszédében felhívta a figyelmet az Erdélyben élő 300 000 elrománosított görögkeleti magyar visszamagyarosításának szükségességére is.¹²⁰ Az interpellációra Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943. október 22-én adott (1943. február 10-re dátumozott) válaszában egyrészt megvédte Popoff Mihályt – elmondva, hogy az emigráns ortodox szinódus döntése jogi képtelenség, hiszen az érintett soha nem tartozott az orosz szinódus fennhatósága alá – másrészt beszámolt arról, hogy tárgyalások folynak az illetékes pátriárkával a görögkeleti egyház szervezéséről.¹²¹

A kormány a támadások ellenére egy darabig igyekezett Popoff Mihályt hivatalban tartani, azután más jelöltekkel próbálkozott – sikertelenül. A háború végén, 1945. február 5-én az ideiglenes magyar nemzeti kormány a létrehozott egyház megmentése érdekében Popoff helyett két vezetőt nevezett ki: a ruszin egyházrészben Szabó Theofán beregárdói igument (kolostorfőnököt), továbbá a magyar egyházrészben Oláh János méhkeréki esperest, akit a nagyváradi román püspök egy évvel korábban fosztott meg papi rangjától.¹²²

Az egyházszerzés tehát folyt a '40-es évek első felében, azonban a háborús viszonyokból fakadó bizonytalanságok, a megfelelő jelöltek hiánya, a magyar kormányzat nem kellő mértékű körültekintése, illetve a szerb és román ellenállás miatt nem vezethettek valódi eredményre ezek a próbálkozások.¹²³ A magyar kormányzat arra irányuló törekvése, hogy az 1919–20 körül létrejött egységes szerb és román ortodox egyházszervezetet megbontsa – az 1938–1941 között kialakult politikai határok mentén kánonjogi szempontból elvileg teljesen jogosan – kudarcot vallott ezeknek az egyházaknak az ellenérdekeltsége miatt. Míg a magyar törekvés – az 1920 előtti tapasztalatok alapján – a görögkeleti egyház nemzeti jellegének felszámolására és az országhatárok között élő valamennyi ortodox hívő egységes egyházszervezetbe foglalására irányult, addig a szerbeké és a románoké nemzeti egyházaik fenntartására.¹²⁴

¹²⁰A kérdés rendkívül aktuális volt ebben az időszakban, részint a frissen visszaszerzett területek etnikai megerősítése miatt. Az ortodox egyház, mint a magyarság széles tömegeit elnemzetietlenítő intézmény kiemelt „figyelmet” kapott. Az elrománosodott magyarok megmentésével és az ortodox egyház szerepével kapcsolatban ld. például Sztojka László (szerk.): *Zúgjanak az elnémult harangok*, Dés 1941

¹²¹KN-1939–331 (1939–XVII-113)

¹²²Misaros Teodor: *i.m.* p. 222.

¹²³Berki Feriz: *A hazai orthodox keleti egyház időszerű problémái*, Budapest 1943, p. 15.

¹²⁴Kérészy Zoltán: *i.m.* pp. 15–16.

Ez a kardinális ellentmondás kizárta a megegyezés lehetőségét, főleg úgy, hogy az utóbbiak csak ideiglenesnek tekintették a magyar fennhatóságot az érintett területeken.

Összegzés

A szekularizált államok korában is gyakori az egyházak felhasználása az állami szervek által nemzetpolitikai célokra. Megpróbálkozott ezzel a magyar kormányzat is annak érdekében, hogy egyrészt megakadályozza a magyar nyelvű hívek asszimilációját, másrészt pedig elősegítse a más nyelvűek elmagyarosodását. Míg a törekvés a görög katolikus egyház vonatkozásában részben sikeres volt, addig az ortodox egyház tekintetében sikertelen. Ennek több oka volt, így az ortodox hívők tömegeinek nem magyar nemzetisége, a papság lojalitása nemzetiségükhöz, illetve elidegenedettségek a magyar államiságtól. Az első világháborút megelőzően Magyarország elismerte a szerb és a román ortodox *nemzeti* egyházak autonómiáját, amelyek egyre több kötöttséget jelentettek az expanzív magyar nemzetpolitika számára. Ezek gyengítése céljával erősödött az igény – párhuzamosan a magyar nyelvű ortodox vallású személyek társadalmi igényével – a magyar nyelvű egyház megszervezésére. Ekkor az elképzelések még egy önálló, a szerb és a román egyház mellett működő magyar egyház létrehozásáról szóltak.

A második világháború időszakára, amikor a terület-visszacsatolások révén már ismét jelentős számban éltek görögkeleti vallásúak az országban, ez megváltozott. Ekkor már az *egységes*, átfogó magyarországi ortodox egyházszervezet kialakítása lett a cél. Erre mutattak a kormányzat törekvései, így például a központi papnevelde felállítására Budapesten, vagy a munkácsi székhelyű magyar-ruszin egyházmegye. A változás oka egyértelműen arra vezethető vissza, hogy a magyar állam képtelen volt többé bízni azokban az egyházszervezetekben, amelyek 1918 előtt és a széthullás időszakában komoly tevékenységet fejtettek ki az állam integritása ellen. A sors fintora, hogy az adott körülményeket kihasználva ismét ezek a szerb és román ortodox egyházak buktatták meg a magyar kormányzat törekvéseit, miközben saját *nemzeti* szervezetük fenntartására törekedtek.

Jelentős szerepet játszott a magyar nemzetpolitika kudarcában az egész időszak során az is, hogy – ellentétben a görög katolikus egyház-

megye 1912-es megszervezésével – *nem volt tömeges igény* egy magyar nyelvű egyházkerület kialakítására. Az egységes magyar ortodox egyház megeremtésének kísérlete már 1943-tól világosan láthatóan a csőd felé haladt: a gyulai román egyházközség kilépett az „egységes” magyar ortodox egyházból, majd 1946-ban az összes többi is követte.

A magyar ortodox egyház kérdését 1945 után – amikor a kérdés ismét elveszítette politikai jelentőségét – a korábbi tervektől eltérően oldották meg. Az elért eredményeket felhasználva, Moszkva segítségével megkezdődött a magyar nyelvű egyházmegye kiépítése, míg megmaradt a szerb és a román egyházmegye is, amelyek integrálódtak saját nemzeti egyházszerkezetükbe. Bár a politikai nyomás megszűnt, az ortodox vallás háttérbe szorulása annak ellenére is folytatódott. Ma már hiába működik öt nemzeti – román, szerb, görög, orosz és bolgár – ortodox egyház az ország területén, a 2001-es népszámlálás mindössze 15 000 ortodox hívőt talált Hegyeshalom és Ártánd között, amely kevesebb, mint harmada az 1920-as adatnak. Ráadásul összevetve a vallási és a nemzetiségi adatokat, látható, hogy a magyar nyelv térnyerése a nemzeti ortodox egyházak híveinek sorában is folytatódik, bár az kétségtelen, hogy számukra – és általában a szórványok számára – a legtöbb esetben az utolsó anyanyelvi intézmény az egyház.¹²⁵

Ezt az erős természetes asszimilációt, illetve az egyházaknak a nemzetiségek nemzetfejlődésében játszott szerepét hangsúlyozva érthető meg, hogy miért reagáltak érzékenyen és aktívan a nemzetiségek és az ortodox egyházszerkezetek a magyar kormányzat egyházszerkezési szándékára, miért vélték abban – talán nem is oktalanul – felfedezni saját nemzeti céljaik ellehetetlenítésének, és híveik „erőltetett asszimilációjának” eszközét. Itt zárul be a kör: a hívőkre támaszkodó ortodox egyház *ezért és így* védte meg magát a magyar kormányzat törekvéseivel szemben.

¹²⁵ <http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/kotetek.html>